

Світлана Мельник
(Едмонтон)
Степан Черничко
(Берегове)

ОСВІТА МОВНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ

Етнічний склад населення

Найбільш повні дані про національний та мовний склад населення України можна почерпнути з національного перепису, що відбувся у 2001 році. За переписом, у країні мешкають представники 130 національностей. Безперечно, ця цифра дає лише загальне уявлення про національний склад, бо насамперед слід звернути увагу на чисельність тієї чи іншої громади.

Українці та росіяни разом складають 95,1% всього населення України, проте 99,33% формують представники 22 національностей (Таблиця 1). Як свідчать дані Таблиці 1, до незалежності України чисельність російського населення постійно зростала, а українського, навпаки, зменшувалася. Однак на час, коли проводився перепис, становище докорінно змінилося: кількість українців зросла, а росіян – зменшилася. Така ж ситуація спостерігається і з іншими національними меншинами, виняток становлять лише окремі національні громади (румуні, цигани, гагаузи тощо). Значне скорочення чисельності єврейського населення можна пояснити масовою еміграцією: 400 тис. євреїв виїхали з України протягом 1989–1996 років (Котигоренко 2003). Особлива ситуація склалася з кримськими татарами, кількість яких значно зросла за часів незалежності. Представники цього етносу були звинувачені у колабораціонізмі з нацистами і зазнали масової депортації. За часів Радянського Союзу значна частина кримських татар була депортована до Середньої Азії, а повернулася звідти вже за незалежної України (Котигоренко 2003, Нахманович 2004: 101–102). Відсоток циганського населення також збільшився. На думку дослідників, значна частина циган повертається до своєї етнічної приналежності, яку раніше заперечували (Ємець–Дяченко 1993: 9). Реальна кількість циган може бути навіть вищою, ніж зафіксовано переписом, і становити 200 тис. проти зареєстрованих 47 тис.¹

Важливим показником внутрішніх процесів у етнічних спільнотах України є мовна характеристика і рівень мовної стійкості. 67,53% населення України вважає українську своєю рідною мовою, 29,59% віддає перевагу російській. Дані перепису свідчать про те, що етнічна самоідентифікація не завжди збігається з лінгвістичною. Так, 14,77% етнічних українців вважає своєю рідною мовою російську. Така ж ситуація простежується у білорусів (62,46%), болгар (30,34%), євреїв (82,98%) та греків (88,47%). Натомість українська є рідною мовою для 70,96% поляків, 21,1% циган, 22,1% німців тощо.

¹ Вісник етнополітики № 6, 2004, 27 травня – 1 червня.

Таблиця № 1
Національний склад населення України (1959–2001)
Джерело: <http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/stat/census/01/01.pdf>

	1959		1970		1979		1989		2001	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Всього	41869046	100	47126517	100	49609333	100	51452034	100	48240902	100
Українці	32158493	76,81	35283857	74,87	36488951	73,55	37419053	72,73	37541693	77,82
Росіяни	7090813	16,94	9126331	19,37	10471602	21,11	11355582	22,07	8334141	17,28
Білоруси	290890	0,69	385847	0,82	406098	0,82	440045	0,86	275763	0,57
Молдовани	241650	0,58	265902	0,56	293576	0,59	324525	0,63	258619	0,54
Кримські татари	немає даних	–	3554	0,01	6636	0,01	46807	0,09	248193	0,51
Болгари	219409	0,52	234390	0,50	238217	0,48	233800	0,45	204574	0,42
Угорці	149229	0,36	157731	0,33	164373	0,33	163111	0,32	156566	0,32
Румуні	100863	0,24	112141	0,24	121795	0,25	134825	0,26	150989	0,31
Поляки	363297	0,87	295107	0,63	258309	0,52	219179	0,43	144130	0,30
Євреї	840311	2,01	775993	1,65	632610	1,28	486326	0,95	103591	0,21
Вірмени	28024	0,07	33439	0,07	38646	0,08	54200	0,11	99894	0,21

Греки	104359	0,25	106909	0,23	104091	0,21	98594	0,19	91548	0,19
Татари	61527	0,15	72658	0,15	83906	0,17	86875	0,17	73304	0,15
Цигани	22515	0,05	30091	0,06	34411	0,07	47917	0,09	47587	0,10
Азербайджанці	6680	0,02	10769	0,02	17235	0,03	36961	0,07	45176	0,09
Грузини	11574	0,03	14650	0,03	16301	0,03	23540	0,05	34199	0,07
Німці	23243	0,06	29871	0,06	34139	0,07	37849	0,07	33302	0,07
Гагаузи	23530	0,06	26464	0,06	29398	0,06	31967	0,06	31923	0,07
Корейці	1341	0,00	4480	0,01	6061	0,01	8689	0,02	12711	0,03
Узбеки	8472	0,02	10563	0,02	9862	0,02	20333	0,04	12353	0,03
Чуваші	8925	0,02	13610	0,03	16456	0,03	20395	0,04	10593	0,02
Словаки	13991	0,03	10204	0,02	8744	0,02	7943	0,02	6397	0,01
Інші	99910	0,24	121956	0,26	127916	0,26	153518	0,30	323656	0,67

Як показує Рисунок № 1, етнічна приналежність громад України не завжди збігається з рідною мовою. Високий рівень мовної стійкості спостерігаємо насамперед у росіян, угорців, кримських татар, румунів, українців, гагаузів та молдован. Ці показники цілком відмінні для етнічних громад євреїв, білорусів, поляків, греків, німців тощо, які засвідчують значний рівень мовної асиміляції.

Проаналізувавши дані переписів населення 1989 та 2001 років щодо співвідношення національності та рідної мови, бачимо, що мовна асиміляція характерна практично для всіх етномовних груп України, у тому числі й українців. Тільки серед румунів спостерігається тенденція до мовної ревіталізації (Таблиця 2).

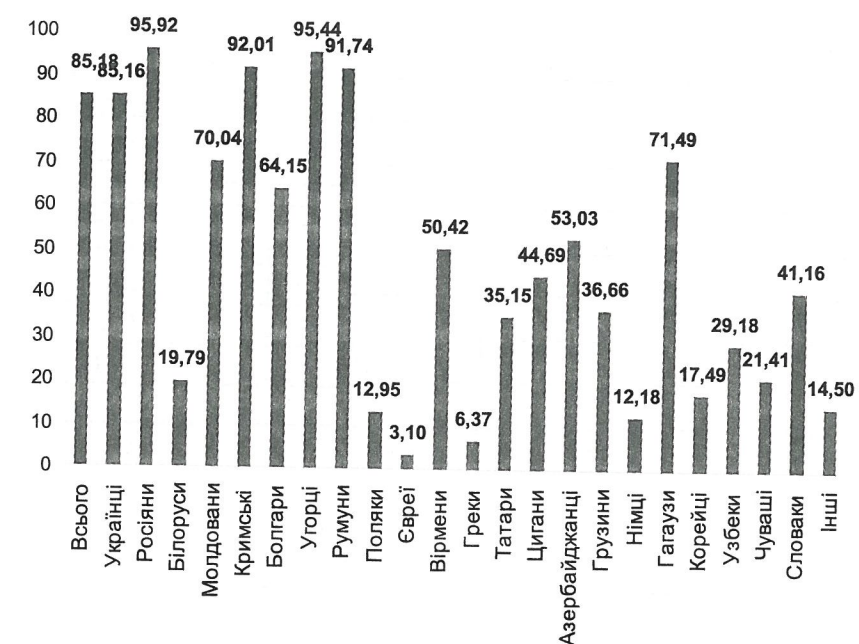

Рисунок № 1

Розподіл населення найбільш численних національностей України, які вважають рідною мовою мову своєї національності (за даними перепису населення 2001 року)
Джерело: <http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/stat/census/01/03.pdf>

За даними перепису 2001 року, щодо національного та мовного розподілу населення України можемо зауважити такі тенденції:

- 1) відсоток громадян української національності значно перевищує відсоток тих, хто вважає українську рідною мовою;
- 2) відсоток громадян з російською рідною мовою значно перевищує відсоток тих, хто вважає себе росіянином за національністю;
- 3) етнічна різноманітність України більша, ніж мовна, оскільки деякі національні та етнічні меншини вважають своєю рідною мовою російську або (не часто) українську.

Таблиця № 2
Динаміка мовної асиміляції національностей України між 1989 та 2001 роками (за даними переписів населення 1989 та 2001 років)²

	З них вважають рідною мовою мову своєї національності (у %)		Різниця між даними 1989 та 2001 рр. (у %)
	1989 р.	2001 р.	
Українці	87,72	85,16	-2,56

² Складено на основі Левенець та інші (2008: 649–650) і <http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/stat/census/01/03.pdf>

Росіяни	98,39	95,92	-2,47
Білоруси	35,50	19,79	-15,71
Молдовани	77,97	70,04	-7,93
Кримські татари	92,58	92,01	-0,57
Болгари	69,54	64,15	-5,39
Угорці	95,65	95,44	-0,21
Румуни	62,28	91,74	29,46
Поляки	12,55	12,95	0,4
Євреї	7,12	3,1	-4,02
Греки	18,53	6,37	-12,16
Татари	48,91	35,15	-13,76
Цигани	58,59	44,69	-13,9
Азербайджанці	72,43	53,03	-19,4
Німці	23,19	12,18	-11,01
Гагаузи	79,46	71,49	-7,97
Всього	87,85	85,18	-2,67

Представники національних меншин України, окрім своєї мови, володіють ще й російською та/або українською, отже можна зробити висновок, що де-факто меншини є двомовними або і тримовними (Таблиця 3).

Рисунок №2
Населення України за національністю та рідною мовою (2001)

Таблиця № 3
Розподіл населення окремих національностей України за іншими мовами, крім рідної, якими вільно володіють (за даними перепису населення 2001 року)
Джерело: <http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/stat/census/01/05.pdf>

	Всього, осіб	Крім рідної, вільно володіють мовами					
		Свої національності		Українською		Російською	
		Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%
Всього	48240902	4818864	9,99	5426189	11,25	17177470	35,61
Українці	37541693	4371191	11,64	-	-	16256473	43,30
Росіяни	8334141	246911	2,96	4569313	54,83	-	-
Білоруси	275763	32865	11,92	129231	46,86	64448	23,37
Молдовани	258619	22820	8,82	103395	39,98	138264	53,46
Кримські татари	248193	7146	2,88	48566	19,57	198092	79,81
Болгари	204574	24319	11,89	76011	37,16	121430	59,36
Угорці	156566	3289	2,10	71493	45,66	48061	30,70
Румуни	150989	4128	2,73	56914	37,69	66387	43,97
Поляки	144130	21094	14,64	34069	23,64	56301	39,06
Євреї	103591	4666	4,50	66043	63,75	12792	12,35

Вірмени	99894	14196	14,21	44120	44,17	44474	44,52
Греки	91548	15636	17,08	48274	52,73	8313	9,08
Татари	73304	10952	14,94	30932	42,20	25335	34,56
Цигани	47587	4189	8,80	18886	39,69	15993	33,61
Азербайджанці	45176	5603	12,40	16832	37,26	21389	47,35
Грузини	34199	4269	12,48	16123	47,14	10882	31,82
Німці	33302	6264	18,81	15277	45,87	6716	20,17
Гагаузи	31923	1974	6,18	7479	23,43	20923	65,54
Корейці	12711	1515	11,92	4424	34,80	2458	19,34
Узбеки	12353	1261	10,21	4602	37,25	4880	39,50
Чуваші	10593	1365	12,89	4118	38,87	2452	23,15
Словаки	6397	1370	21,42	3379	52,82	1946	30,42
Інші	323656	11841	3,66	56708	17,52	49461	15,28

Регіональний розподіл національних меншин України також не є однорідним.

Українці становлять абсолютну більшість на всій території держави, окрім АРК та Севастополя (24,3% та 22,4% відповідно). Етнічні росіяни становлять найчисельнішу національну меншину в усіх регіонах України, за винятком Закарпатської та Чернівецької областей. У Закарпатській кількісно переважають угорці та румуни, а у Чернівецькій – румуни та молдовани. Слід також згадати і про русинів, які проживають у Закарпатській області. Русини є окремим етносом у Словаччині, Угорщині, Румунії та колишній Югославії, однак в Україні

їх визначають як псевдомішину (Євтух та ін. 2003: 92), хоча вони й продовжують боротьбу за офіційне визнання. Етнічно строкатий Крим є територією компактного проживання караїмів і кримчаків, представників корінних етносів України. Загальна чисельність караїмів, за даними перепису 2001 року, складала 1 тис. 196 осіб, 24 з яких визнали караїмську своєю рідною мовою. 406 представників кримчацького етносу нараховується в Україні, і тільки 21 кримчак визнає рідною мовою кримчацьку.

Соціолінгвістична ситуація

Сучасна соціолінгвістична ситуація України характеризується кількома чинниками, які тією чи іншою мірою визначають мовну картину держави:

- історичні передумови, які довгий час впливали на формування етнонаціонального складу України;
- мовне законодавство та законодавство, що регулює етнонаціональну політику у державі;
- чисельність тієї чи іншої меншини, її соціально-демографічний склад;
- ареал поширення та територія заселення (компактне чи дисперсне проживання, міська чи сільська місцевість) національностей України;
- внутрішня потреба меншини підтримувати свою національну культуру та етнічну самобутність, мовна стійкість та мовний зсув у іншомовному оточенні, етнічне відродження тощо.

Київський міжнародний інститут соціології (далі – КМІС) у 1991–2003 роках провів 77 загальноукраїнських соціологічних опитувань (близько 173 інтерв'ю). Якщо брати за основу результати соціологічного дослідження КМІС, то розподіл на мовні групи буде таким (Хмелько 2004; див. ще Рисунок 3):

- україномовне населення,
- російськомовне,
- суржикомовне,
- іншомовне.

Основною ознакою мовної ситуації в Україні є масовий асиметричний українсько-російський білінгвізм (Масенко 2004). Асиметричний, оскільки етнічні українці володіють обома мовами і у переважній більшості можуть вільно переходити з однієї на іншу, тоді як етнічні росіяни віддають перевагу російській мові. Асиметричність має не тільки демографічний, а й регіональний характер. Ця ситуація чітко простежується, наприклад, у Криму, де росіяни складають більшість населення, та у Луганській і Донецькій областях, де вони охоплюють майже 40%. Масовість українсько-російського білінгвізму виявляється й у тому, що значна частина українців втратила мовну стійкість і в середовищі як українців, так і представників етнічних меншин (білорусів, євреїв, греків, німців) спостерігається мовний зсув у бік російської мови і мовна асиміляція.

Нинішню мовну ситуацію, на думку Лариси Масенко (2004), характеризує конфлікт між двома літературними мовами – українською та російською. Насправді цей конфлікт нагнітається окремими особами, у тому числі політиками, які за допомогою мови хочуть реалізувати свої немовні наміри.

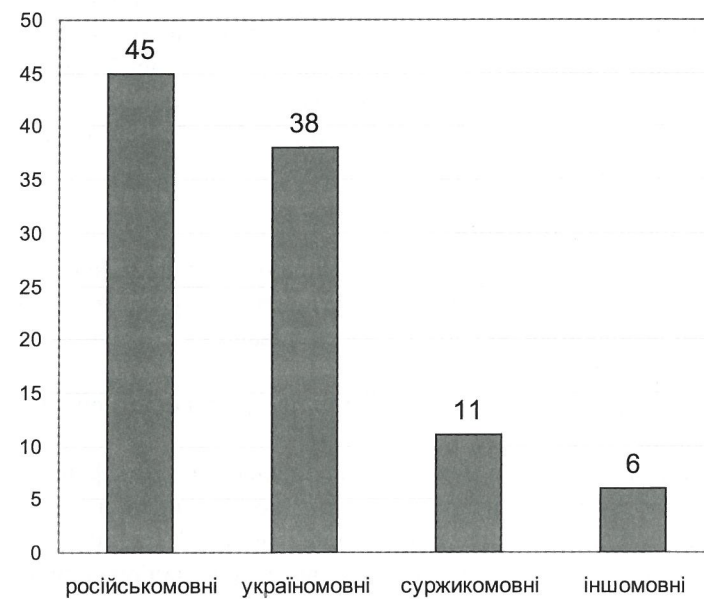

Рисунок № 3
Розподіл дорослого населення України у 2003 році за мовними групами
(за даними КМІС, див. Хмелько 2004; у %)

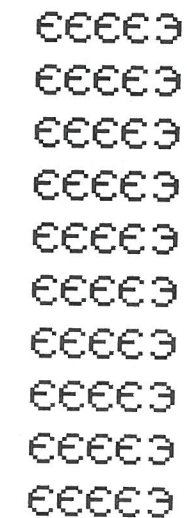
Ситуація конфліктності двох мов знаходить своєрідний вияв у візуальних мініатюрах Миколи Сороки. Перша мініатюра має назву “Ще не вмерла Україна”: слова з версії національного гімну викликають у автора мовні алюзії і відображаються у формі хаотичної боротьби української та російської літер. Хто переможе?

У другій мініатюрі знову ж таки фігурують дві літери, українська та російська, які є дзеркальним відображенням, а промовиста ідіома “п’ята колона” не потребує коментарів.

Якщо вибір мови спілкування свідчить про відносне переважання російської, то опитування щодо упровадження двох державних мов показує результат превалювання української як єдиної державної мови у країні. З усіх варіантів статусу мов найбільшою підтримкою серед населення України користується нинішня. Ситуацію, за якої українська має бути єдиною державною, а всім громадянам гарантується право на розвиток і вільне спілкування мовою, якою вони бажають, схвалило майже 54% громадян. Натомість за надання російській мові статусу державної цілком схвально висловилося тільки 31 % громадян (Вишняк 2008: 144).

Мініатюра № 1. “Ще не вмерла Україна”

Мініатюра № 2. П’ята колона

Тенденції освітньої політики

Головними правовими документами, що забезпечують освітні права національних меншин, є Закон про мови (1989), закон “Про національні меншини в Україні” (1992) та Конституція України (1996).

Стаття 53 Конституції проголошує “право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства” громадянам, які належать до національних меншин. У статті 6 Закону України “Про національні меншини” “держава гарантує всім національним меншинам права на національно-культурну

автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят, сповідання своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству”.

Стаття 25 Закону про мови забезпечує вільний вибір мови навчання, “гарантує кожній дитині право на виховання і одержання освіти національною мовою”.

Мова – одна з вагомих ознак національної та культурної ідентичності, і збереження мови, її вивчення, підтримка та розвиток є підтримкою своєї етнокультури, своєї самобутності у світі. Законодавство України гарантує представникам національних меншин право на навчання рідною мовою та/або вивчення рідної мови, рівні можливості для доступу до освіти. Право мовного вибору у навчальному процесі мають батьки (або особи, які їх замінюють) та їхні діти. Мережа навчальних закладів формується відповідно до освітніх запитів, національного складу регіону; на вибір мови впливають компактність чи розпорошеність населення, наявність колективної волі підтримувати свою культуру, а іноді навіть упередження, що існують у суспільстві.

Можливості вивчення рідної мови реалізуються у різних формах. Якщо аналізувати дошкільну та середню шкільну освіту, то це насамперед:

- дошкільні навчальні заклади, які забезпечують вивчення рідної мови;
 - одномовні школи, де мова національної меншини є основною мовою викладання, а державна мова та іноземна мова (подекуди дві) – окремими навчальними предметами;
 - українські школи, де мова національної меншини та іноземна мова є окремими навчальними предметами;
 - двомовні і тримовні школи, які передбачають класи з різними мовами викладання (на практиці форма роботи у таких класах збігається з двома попередніми);
 - факультативне вивчення мови національної меншини як окремого предмета у школах з українською мовою навчання;
 - недільні школи, мовні курси та факультативне вивчення рідної мови при культурних центрах;
 - представники національних меншин мають можливість навчатися у школах, де мова навчання – державна мова, а мова меншини зовсім не вивчається.
- В Україні функціонують дошкільні навчальні заклади, у яких виховання дітей проводиться не тільки державною, а й мовами національних меншин (Таблиця 4).

Таблиця № 4
Дошкільні навчальні заклади у 2008/2009 навчальному році
Джерело: Третя доповідь (2009: 46–47)

Мови виховання	Кількість закладів	Кількість дітей, які виховуються цією мовою
українська	11 909	966 600
російська	983	164 027
угорська	70	3 168
румунська	39	2 094
молдовська	16	992
кримськотатарська*	-	439
польська*	-	94
німецька*	-	20
заклади з кількома мовами виховання	904	-

* Окремі групи в дошкільних навчальних закладах.

Інформацію про мови навчання та чисельність учнів у школах України у 2008/2009 навчальному році подають наступні таблиці.

Таблиця № 5
Розподіл загальноосвітніх шкіл за мовами навчання
у 2008/2009 навчальному році
Джерело: Третя доповідь (2009)

Мова навчання	Кількість шкіл	У %
українська	16909	84,36
російська	1199	5,98
румунська	89	0,44
угорська	66	0,33
молдовська	6	0,03
кримськотатарська	15	0,07
польська	5	0,02
школи з кількома мовами навчання	1755	8,76
всього	20044	100

Таблиця № 6
Розподіл учнів України за мовами навчання (2008/2009 н.р.)
Джерело: Третя доповідь (2009: 82)

Мова навчання	Кількість учнів, що навчаються цією мовою	у %
українською	3624183	81,140
російською	791594	17,723
румунською	21671	0,485
молдовською	4756	0,106
угорською	16768	0,375
кримськотатарською	5644	0,126
польською	1389	0,031
болгарською	80	0,002
словацькою	79	0,002
німецькою	6	0,000
англійською	402	0,009
всього	4466572	100

Як окремий предмет у 2008/2009 н.р. вивчалися такі мови (Третя доповідь 2009: 47):

- російська (1 292 518 учнів);
- українська (829 601 учень);
- кримськотатарська (17 725 учнів);
- болгарська (9 592 учні);
- польська (6 889 учнів);
- молдовська (1 590 учнів);
- єврейська (1 292 учні);
- угорська (1 337 учнів);
- гагаузька (1 400 учнів);
- румунська (683 учні);
- словацька (224 учні);
- новогрецька (3 073 учні);
- німецька (78 учнів);
- корейська (166 учнів);
- естонська (27 учнів).

Факультативно вивчалися чеська, ромська, вірменська та караїмська мови. При національно-культурних товариствах діють недільні школи для вивчення мови, історії, культури етнічних спільнот, функціонує 90 культурно-освітніх центрів, в яких вивчаються азербайджанська, білоруська, болгарська, вірменська, єврейська, караїмська, корейська, кримчацька, молдовська, німецька, новогрецька, польська, ромська, татарська, чеська мови (Третя доповідь 2009: 48).

Як свідчать статистичні дані, у 2008/2009 навчальному році більшість учнів займалися у школах з українською мовою викладання (81,1%). 17,7% учнів навчалися російською мовою, 1,2% – іншими мовами. Згідно з даними Таблиці 6, переважна частина школярів навчалася українською мовою. Значна частина російськомовного та іншомовного населення навчається нерідною мовою. У школах України як мова навчання, окрім української та російської, представлені лише такі мови національних меншин, як румунська, молдовська, угорська, кримськотатарська, польська, словацька, болгарська та німецька мови.

Закономірно, що в Україні у навчальному процесі домінує українська мова як мова титульної нації. За часів незалежності кількість українських шкіл зростає (Рисунок 4). Це є як наслідком планомірної освітньої політики держави, так і виявом намірів українців, які прагнуть забезпечити рідній мові належний статус. Так, у 1990/1991 навчальному році функціонувало 15316 українських шкіл (73,5%), де навчалось 3060.4 тис. учнів (44,7%), та 4303 російські школи (20,6%), де навчалось 2791.7 тис. учнів (40,7%). У 2008/2009 навчальному році 81% учнів навчався державною і 18% – російською мовою.

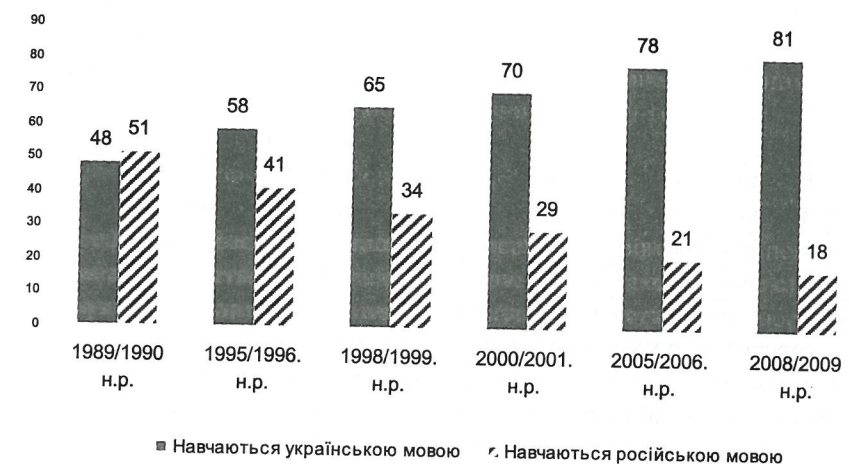

Рисунок № 4
Динаміка розвитку відсотка учнів загальноосвітніх навчальних закладів України за українською та російською мовами навчання

Якщо зіставити статистичні дані перепису населення щодо кількості представників національної меншини та кількості національних шкіл, то можна побачити, що румуни (151 тис.) та угорці (156 тис.) поступаються білорусам (275,8), молдованам (258), кримським татарам (248) та навіть болгарам (204) за кількістю населення, але випереджають за показниками національних шкіл. Це можна пояснити впливом різних чинників. Безперечно, важливим елементом є рівень етнічної згуртованості і налаштованість громади на збереження своїх традицій, що не завжди збігається з простою етнічною самоідентифікацією. Наступний важливий показник – рівень мовної асиміляції. До вагомих чинників слід віднести також

тісні контакти і близькість із країною походження. Білоруси та поляки посідають значне становище в українському суспільстві за кількістю населення, однак їхня освітня система нерозвинена. Значна кількість білорусів обирає школи з російською мовою викладання. А поляки – з українською. На рівень мовної асиміляції білорусів України значною мірою впливає і той факт, що у самій Білорусі білоруська мова має дуже слабкі позиції (див., наприклад, Giger-Sloboda 2008). Ось чому, незважаючи на чисельність представників білоруської громади, вони не мають своїх рідномовних шкіл та навіть і факультативів рідної мови.

Молдовська національна меншина за даними перепису населення не виявляє мовної асиміляції: 70% визнали молдовську своєю рідною мовою. Однак динаміка освіти молдовською мовою показує дещо інші результати. Так, у 1994/1995 навчальному році в Одеській області функціонувало 11 загальноосвітніх шкіл із молдовською мовою викладання (7087 учнів) та 7 змішаних російсько-молдовських шкіл (3146 учнів) (Євтух та ін. 2004). У 2005/2006 навчальному році налічувалося 8 молдовських шкіл (3127 учнів) та 7 змішаних (2802 учні). Такі показники можуть свідчити як про асиміляцію серед молодших поколінь, так і про те, що під час перепису населення молдовська мова визначалась носіями як мова етнічної приналежності, а не повсякденного спілкування, і це було б цікаво простежити за допомогою соціолінгвістичного дослідження.

Значна за чисельністю і болгарська громада. 64% визнали болгарську своєю рідною мовою, однак болгарська не надто поширена в освіті. На сьогодні функціонують дві українсько-болгарські школи, і болгарську мову як предмет вивчають близько десяти тисяч учнів. У подальшому існування освіти болгарською мовою визначатимуть значна віддаленість від країни походження та проживання в російськомовному оточенні, з одного боку, та процеси національно-культурного відродження громади, з другого.

Безперечно, найбільший вияв етнічної згуртованості та мовної стійкості виявляють угорська та румунська меншини, і значним показником цієї стійкості є національні школи, що мають подальші потужні перспективи розвитку. Саме у цих громадах значний відсоток населення спілкується рідною мовою.

Статистика є важливою складовою аналізу освіти в Україні, оскільки показує загальну динаміку освітніх процесів. Однак вона не відтворює тих проблем, які на сьогодні постають перед національними школами. Тому статистичні дані потребують аналізу та зіставлення з конкретними умовами. Якщо проаналізувати статистику за останні кілька років, то можна помітити загальне незначне зменшення кількості учнів майже у всіх школах України. Це пояснюється демографічними особливостями, зокрема зменшенням загальної чисельності українського населення.

Особливої уваги потребує ситуація з вивченням мов автохтонних етносів України, і тут простежуються такі тенденції: істотне зменшення учнів, які вивчають кримськотатарську мову, і посутнє збільшення учнів, які опановують гагаузьку мову. У 2003/2004 навчальному році у 14 кримськотатарських школах навчалася 4 151 учнів, а у 2005/2006 навчальному році їхня кількість скоротилася до 3 472, тобто зменшилася на 16% (Пилипенко 2004). У 2008/2009

навчальному році тільки 2 119 учнів навчалися цією мовою в одномовних кримськотатарських школах (Третя доповідь 2009). Кримськотатарська спільнота виявляє значний ступінь етнічної згуртованості і солідарності. Виникає суперечність між таким етнічним ренесансом та позитивним фактором компактного проживання в Криму, з одного боку, та зниженням показників вивчення кримськотатарської мови, з другого. Це наштовхує на думку, що, очевидно, у Криму не склалися сприятливі умови для кримськотатарської освіти.

Позитивні тенденції простежуються в гагаузькій громаді, яка виявляє відчуття сильної етнічної згуртованості. Вивчення гагаузької мови підтримується тісними контактами з гагаузькою спільнотою Молдови, але не тільки. Найбільшим досягненням гагаузької етнічної меншини є те, що сама громада прагне вивчати свою мову і докладає до цього значних зусиль. Так, у 2003/2004 навчальному році гагаузьку мову як предмет у середній школі вивчали 85 учнів, у 2008/2009 навчальному році кількість охочих зросла і становила вже 1400 учнів. Жодна інша етнічна меншина в Україні не виявляє такої динаміки. Її можна пояснити насамперед внутрішньою необхідністю спільноти відроджувати і підтримувати свої традиції. Така кількість бажаючих вивчати гагаузьку мову свідчить, що наступним закономірним кроком має стати відкриття гагаузької школи.

Ситуація з вивченням мови гагаузів та кримських татар істотно відрізняється від ситуації караїмів і кримчаків. Принципова відмінність полягає у тому, що завдання перших етнічних груп зосереджено насамперед на підтримці та розвитку мови, тоді як завдання інших двох груп полягає у відновленні і збереженні своєї мови. З цією метою підготовлено до друку навчальний посібник з кримчацької мови, створено рукопис українсько-російсько-караїмського словника (його видання гальмується відсутністю коштів), приватним коштом опубліковано навчально-методичний посібник “21 урок караїмської мови”. Кілька років поспіль у Тракаї (Литва), де мешкає громада караїмів, діють літні курси караїмської мови.

Зусилля караїмів і кримчаків щодо відродження рідної культури гальмуються відсутністю державних гарантій та державної програми підтримки мов та етносів, що опинилися на межі зникнення. У Законі “Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов та мов меншин” серед 13 мов, що потребують захисту, ці дві мови навіть не згадуються, що неодноразово привертало увагу вчених.

Підсумки

В Україні проживають різні народи та національності, які формують її мовне та етнічне розмаїття. Українська – єдина державна мова в країні, водночас Конституція та закони України гарантують розвиток та вільне функціонування мов інших етносів.

Законодавство України щодо регулювання прав національних меншин загалом відповідає міжнародним стандартам. Конституція України, Закон про мови та Закон “Про національні меншини” забороняють дискримінацію за на-

ціональними, мовними, расовими чи релігійними ознаками. Україна бере на себе значні зобов'язання щодо освіти мовами національних меншин.

Конституція і закони забезпечують право громадян на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови. 81% учнів загальноосвітніх навчальних закладів навчається українською мовою, 17% – російською, і лише 1% – іншими мовами. Можливість навчання рідною мовою на практиці забезпечується тільки для російської, угорської, румунської, молдовської, кримськотатарської, польської, болгарської та словацької національних меншин. Однак мережа і структура освітньої системи мовами національних меншин неповна: практично немає дошкільних навчальних закладів мовами виховання меншин, відсутня професійно-технічна освіта рідною мовою національних меншин. У вищій освіті, окрім російської, майже не використовуються мови національних меншин.

Сподіваємося, владні структури України усвідомлять значення її культурного, національного, релігійного і мовного розмаїття і спрямують свої зусилля на збереження полікультурних цінностей нашого суспільства.

Використана література:

1. Вишняк О. 2008. Ставлення українських громадян до питання про статус мов у державі // Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом, 144–156. Київ: ІПІЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України.
2. Євтух В., Трощинський В., Галушко К. 2003. Етносоціологія: терміни та поняття. Київ: Видавництво УАННП “Фенікс”.
3. Ємець Г. – Дяченко Б. 1993. Циганське населення Закарпаття. Ужгород: Видавництво “Карпати”.
4. Котигоренко В. 2003. Тенденції в етнічній та етномовній динаміці населення України у 1959–2001 рр. (за матеріалами переписів) // Людина і політика. – 2003. – №2. – С. 12–24.
5. Левенець Ю. та ін. 2008. Закарпаття в етнополітичному вимірі. – Київ: ІПІЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України.
6. Масенко Л. 2004. Мова і суспільство: постколоніальний вимір. – Київ: КМ Академія.
7. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – К., 2008.
8. Нахманович В. 2004. Динаміка етнонаціональних процесів в Україні і завдання державної етнополітики // Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду, 91–107. Київ: Український незалежний центр політичних досліджень.
9. Пилипенко Т. 2004. Реалізація освітніх потреб представників національних меншин в Україні: стан, проблеми, перспективи // Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду, 53–89. Київ: Український незалежний центр політичних досліджень.
10. Третя доповідь України про виконання Рамкової конвенції Ради Європи про захист прав національних меншин. 2009. Київ.
11. Хмелько В. 2004. Лінгвоетнічна структура України: регіональні особливості і тенденції змін за роки незалежності. <http://www.kiis.com.ua/txt/pdf/ing-ethn.pdf>
12. Giger M., Sloboda M. 2008. Language management and language problems in Belarus: education and beyond // International journal of bilingual education and bilingualism. Vol.11, Issues 3–4.
13. Soroka M. 1994. Ukraine still lives on. Visual poems. Aphorisms. Poetical painting. London.

Михайло Саварин
(Едмонтон)

ІНТЕРВ'Ю ЗІ СТЕПАНОМ ХМАРОЮ (Літо 1990)

Степан Хмара. Після повернення з ув'язнення (повернувся я додому 19 лютого 87-го року), так би мовити, тижнів кілька розглянувся навколо. Звичайно, атмосфера була гнітюча в той час ще, зокрема в моєму місті Червонограді, сумно. Треба було відразу починати щось робити. Починалося з того, щоб якось організувати актив громадський. Плани були і політичного характеру. В Червонограді була досить сильна, невелика, але сильна католицька громада, але вона була в глибокому підпіллі. Треба було людей помаленьку піднімати, бо тоді ще проблема була, коли я підняв питання, щоб збирати підписи з домаганнями легалізації і реєстрації громади...

Михайло Саварин. Громади якої?

Х. Греко-Католицької, то це все-таки ще важко було зібрати. Дуже важко було зібрати спочатку.

С. А Ви були в комітеті захисту?

Х. Я вступив у комітет захисту.

С. То було в серпні?

Х. Так. Ще був Йосип Тереля. Відразу ще ми тут з Йосипом Терелею працювали трохи, потім він поїхав. Треба було започатковувати якісь структури. У Києві появився культурологічний клуб, відразу теж включився в нього. До речі, один з виступів у жовтні (досить таки радикальний був виступ проти Постишева, то було століття з дня його народження) викликав бурхливу реакцію зі сторони КГБ, і публікації появилися і т.д. Якщо би зараз про це говорити, то смішно було б, але тоді це було щось страшне. Я відповідно теж реагував своїми публіцистичними статтями, досить багато написано було. А потім появився Чорновіл, взявся за поновлення “Українського вісника”, у серпні, запропонував мені ввійти у редколегію Я відмовився з причин тих, що не зовсім був погоджений з його платформою, викладеною ним у листі до Горбачова. Там знову ж таки, я сказав це В'ячеславу, знову ж таки якась нечітка оцінка Леніна. Я стояв на тих позиціях, які я висловив ще в своїх працях у першій половині сімдесятих років, зокрема у Віснику 7-8.